

ТЭРЭ ХОЛЫН ҮЕ

Үшөө нургуулида ороогүй, тэхэгэр багахан, мүнөө ханахадам, табатай-зургаатайхан лэ тийхэдэ ябаа нэн хаб даа.

«Һэй, Батуу-ха-а,— гэхэн ооголоо дуулаад эрьехэдэм, унахаяа ханахан хорёогоймнай саана хармаандаа гараа хээд, Доди нүхэрни томоотой хүндэл зогсожо байба.— Гүлзөөргэнэ түүхээ ошохомнай гү? Үсэгэлдэр эжымни хургаагта ошоһон аад, түйсөөр дүүрые асараа. Яахабши, а-а?»— тэрэ үгымни абаха ханаатай хүлээшэнхэй зогсобо. «Зай» гэжэрхёод, гэртээ гүйдэлөөр орожо, үйһэн түйсээ абаад гарахадам, үбгэн аба хойноһоом захиба.

«Бадитын хүндын эхин ошогты, тэндэл элбэг байха. Бороо хурын орохоёо забдабал хорооройгты».

Бидэ хоёрой ой гараһамнай тэрэ нэн хаш. Гүлзөөргэнын элбэгшье гээшэнь: улаан таша даа, толгойгоо үргэхэ сүлөөгүй түүнэбди; тиймэ гүлзөөргэнэтэй жэлэй болоһые мүнөөш хүрэтэрөө ханадаггүйб, али багымни юумэн хадаа тийгэжэ ханагдажа болоо гү?

«Аадар ерэбэл, харыт!» — гэжэ Додимни бахардуу хашхарба. Үргэһэн гүрөөһэдтэл тэрд гэлдэшэбэбди. Хара бараан аадарай хүшэгэ маниие халхалжа, залинта тэнгэри дээрэмнай зандаран, занан доһолжо эхилбэ. Нааритажа харлашаһан нүсэгэн хүлнүүднай «пяс-пяс, пяс-пяс» уры гүйжэ эхилһэн харгы дээгүүр табарна.

Ойн заха! Урсахан гэр! Бади үбгэнэйдэ уухи наахи амидашанхай, эсэшэнхэй, норощонхой оробобди. Үбгэжөөл модон орон дээрээ дабшалхадаад, тамхья татажа нуугаа бэлэй.

«Хулганаануудни, дааратараа сохюулшаба гүт, хубсаһаа тайлажа хатаагаад орхигтылши»,— гээд бодожо, уни бутаржа байһан пезшэн руугаа хэды еды зартагай хаяад орхибо. Нороһон самсыемнай тайлуулжа бажуугаад,

үлгэсэдэ үлгэжэрхёод, нэгэ нэгэ аяга хөөрүүлхэн һү хэжэ үгэбэ.

Ойн захын урсахан гэр соо олон жэлдэ гансаарханаа һууһан энэ үбгэжөөл тухай үбгэн абынгаа нэгэтэ үгэлэн хөөрөжэ һууһыень мартаагүйб.

«Ехэл гайхалтай, һонин табисууртай хүн агша энэ Бади. Гансаарханаал һууха. Эрьюуш бэшэл даа, юрэдөө, үнэн дээрээ тэрээндэл ухаамгай сэсэн хүн энэ багтамнайш үгы гээшэ ха. Адхамарайш гартаа дүйтэйень хэлэхэ гүш?! Юушье хэжэ шадаха даа. Ехэл тулижа үдэһэн юм гэлсэдэг. Али тиимэхээ тиимэ юумэ агша гү. Нэгэл жэгтэй хүн даа. Улайрхуу, ой гараһан сагтаал юумэ шулгалангүй бусахагүй. Бади, Бади...»

Аадар унжагайрбагүй, гэнтэдэ адхарһандаал адли түргэн үнгэршэбэ. Бараан хүшэгээ татаһан зандаа айлнуудай саадахи тала дээгүүр дуутай шуутай ошобо. Наранай гэрэл нюдэ ёлгоон наадажа, урын уһан хонхосог газарнуудаар шожогонон, уруудам руу табилна. Манай хариха болоходо, Бади үбгэн табиха дурагүйшөг, элдэб юумэ асуугаад хөөрөөд һалабагүй. Теэд бидэ гэр руугаа юундэшье торохо тогтохоор бэшээр татуулжа, түйсэтэй гүлзөөргэнээ абажа, хатажа үрдеэдүй самсануудаа үмдөөд пэшэгэнэлдэшоо һэмди.

«Хулганаахануудни, ерэжэ байгаарайгты! — үбгэн хойноһоомнай ооголоод лэ үлэбэ. Хожомынь Бади үбгэнэйдэ ошоошьегүй, орожо гараха таатай ушаршье болоогүй бэлэй.

Нэгэтэ ольбонтожо, гүнзэгы намарай шэнжын ороод байхада, наранай жаргахын урда тээхэнэ үндэр, бата бээтэй, шэрбэгэр сагаан һахалтай, аалин сүмөөхэн гэшхэдэлтэй хүн орожо ерээ һэн. Би һургуулиин шаби болошонхой, гэрэйнгээ даабари дүүргэжэ һуугаа һэм. Үбгэн абам Бадингаа ерэнэндэ баярлажа, хэлэхэ бариха юумээ оложо ядашоод, тамхяашье гаргана, һууриашье һэлгэжэ байжа һуусагаана. Нүхэдтөө үйлэ болодог үбгэн юм һэн даа, ойро ерэжэ, толгойем эльбэсэгээгээд, түнтүүгээ үгэ даа

гэжэ үндыбэ.

— Хулганаахам, һэ, зантаан болошоо байнаш. Яагаашье удахагүй юм гээшэб даа, — тиигээд үбгэн абадам хандажа: — нургуули хударһаань таһалангүй, номынь лэ үзүүлхые оролдооройгты даа. Хожомой үетэн эрдэм номгүй ябажаш шадахагүй, — гэхэдэнь үбгэн абам хүхинэ. — Нургаха даа, эдэниие хүн болгохол хэрэгтэй.

Һая нааша уулзаагүй хоёр хушуу холбон хөөрэлдэшэбэ. Би юушье дуулаагүй, һонюушархаагүй маягтай уруугаа хараһан зандаа номоо үзэсэгөөн һуунаб.

— Зай, нүхэр, бишни шамтайгаа хахасажа гарахаяа ерээлби даа,— гээд үбгэн абам хоёр уйтахан няаһатанги нүдээ хурсадхан, шэхэ хатуу хүншүү урагшаа дүхүд гэбэ.

— Нээрээ даа, нютагаа бусахамни. Ши бидэ хоёрой ондоо уулзахамнайшье... Хай даа... Орон нютагаа ошожол үмхи яһаяа хаяха гэжэ бодооб...

— Ай, хөөрхы, Бадимни, хайрата нүхэрни, юугээ хэлэнэбши даа! Бодожо үзыш, — үбгэн абым нүдөөр уһан гүйшөөд, һалганахаяа һанадаг гарынь шэшэрхэдэл гэбэ.

Бади үбгэн яаралгүй үбэрһөө гаһаһая гаргажа, тамхяа аһаагаад, шоршогонотор һоросогообо. Баруун гарайнгаа альгаар уршалаатаһан нюураа эльбэсэгээгээд, үгэ дуугүй нилээдхэн һууд гэбэ.

— Бодохоор, толгойдоо оруулхаар юумынь хуу бодооб, оруулааб гэжэ һанагшаб даа.

— Тиимэ даа, Бади, түрэнэн хубидаа юуеынш үзэнэн зон гээшэ аабзабди, арьяа баала, — гэнэ үбгэн абамни. — Хүн наһа эдлэхэ, үри хүүгэды үдхэхэ, жаргаха гэжэ дэлхэйдэ түрэдэг юм гээшэ аабза. Манай иишэ ерэнэн саһаа хойшо муу һуугаа үгыш даа, Бади. Ганса хүбүүгээ дайнда алдаа гээшэ аабзаш. Заримашуул хоёр гурбаараа алдажархёод һууна ха юм даа. Иимэ юртэмсын ёһо гуримые яахаб. Газар хаанашье адли, теэд түрэнэн нютаһаа һайхан газар үнэндөө олдохошьегүй юм аабза. Байжа һураһан газар баһал сэдхэлдэ дулаан байдаг, — гэжэ эхилхэдэнь, Бади үбгэн таһалжа, хөөрөөгөө эхилбэ.

— Тиймэ даа, юун лэ ааб гэжэ бодогшо һэм, теэд хэлээгүйдэ асууха барихаяаш түбэгшөөд гээд, бишни абяагүй ябадаг байгааб.

— Асуугшал хүнүүд. Юун гэжэл хүн бүхэндэ хөөрэжэ ябахабши даа. Хэлэбэшье гэлэйб, теэд тэрээнһээ гараха үрэ үгы ха юм. Хоб жэб таража, хэлэ аман ута болохо, юрэдөө, анханай үлүү үгэдэ өөрым дуран үгы юм дөө саашаа,— гээд бодожо, таз соо ошожо, нёлбоод, сагаан һахалаа эмирсэгээн, хоёр һөөм шахуу ута шүбүүгтэй гаһаяа удаахан амандаа зуугаад һуһанаа, тамхинай баглагар утаа дээшэнь үлээжэ, «о-о, хо-хо-хо!» гээд һанаа алдажархиба. Тиигээд ядуу эхэ эсэгэ тухайгаа, уйдхар гасалантай бага һанан тухайгаа, яжа үндыһэнөө, нарагүй, тулюур борохон тэрэ холын байдал тухай нэгэ жэгдэхэн, һожор толтоггүйхэн хоолойгоор хөөрэжэ ороо бэлэй.

Хирэ болод гээд лэ урдань табяатай забьяа сооһоо үдхэн шара сай хэжэ ууна.

— Һэ,— гээд, Бади үбгэн олон юумэ бодоһон түхэлтэйгөөр нам тээшэ хаража, толгойгоо һэжэрбэ.— Эдэнэр яагаашье хубитай, золтой байгааб даа. Эдэниил хараха бүхэндөө жаа ябадагаа һанажа, гажардагби. Атаархана гээшэ гүб даа.

— Хүншни хубяараа ха даа,— гэбэ үбгэн абам.

— Хэншье хубияа хахатайл түрэдэг юм аабза. Хуби гэжэ байдаг юм гү, үгы гү,— гэжэ харюу үгэбэ. Саашань минии болбосороогүй ухаагаараа ойлгохогүй юумэ дуугаралсашаба. Хуби заяанһаа уламжалан семёновтоноор, сагаантанаар тэмсэһыень, Шэтын наана, нариихан хобоогой дэргэдэхи бишыхан түглэ соо дүшөөд улаантанай сагаантанай хоёр зуугаад сэрэгүүдтэ бүһэлүүлээд, зэрлиг муухайгаар алуулһыень, хайшан гэжэ һомоной хүзүүгээрнь ороод, амаарнь шүдэнүүдынь түү сохёод гарашаһыень, яжа амиды үлэһэнөө хөөрэхэдэнь, би ехэл һонишоожо шагнабаб.

— Хүн зобохоёо бэшэ, жаргахаяа дэлхэй дээрэ түрэдэг гээ хамнайш даа. Теэд минии һанан соо жаргаһан

үдэрнүүдни гэжэ даа, — тэрэ хэлэжэ дүүргэнгүй, бүхы наһанайнгаа ябадалые хэрэгсээгээгүй юумэндэл гараараа зангажархиба. Энэнь дүүрээ гэнэн удхатай хэн хаш.

— Хэрбээ тэрэ үдэр гай тодхорой тохёолдоо үгы хаань, магад, хамаг юумэн ташха ондоош байжа болоходоо болохо хэн гэжэ мүнөө хара ухаандаа һангшаб. Яахаб даа, минии наһанай иигэжэ үнгэрһэндэ энэ дэлхэй дээрэ хохидохо, шаналха хүн үгы ха юм даа.

— Ай, зайлуул, Бади, тиигэжэ яажа ама алдажа болохоб, нүгэл шэбэл, — гэжэ үбгэн абым эхилхэлээр, эгсээр таһалжа: — Нүгэл шэбэлэйш биень ойлгогшогүйб даа, хараг. Бурхан бии юм наа, эжы аба хоёрымни харалсаха, намайше энэ харгыһаа зайлуулха байгаа, — гэбэ.

«Юу хэлэхэ гэнэн аад, марганаб», — гэжэ би ойлгожо ядабаб.

— Мэдэхэгүйш даа, — гэнэ үбгэн абам.

Энэ хэлээшэдэнь һаналаа хандуулангүй, гүнзэги бодолдо абтаһандаа шагнаашьегүй юм хэн гү, ута шүбүүгтэй гаһаһаа шэрээ дээрэ табижа, шор-шор хорожо, хөөрөөгөө Бади үбгэн үргэлжлүүлбэ.

— Тиихэдэ би бэлэн юумэндэ абтаад, диилдээд орхихоор бэшэ, залуугайнгаа тамир тэнхээн дээрээ ябааб. Шурдагар нариханш наа, шүрбэһэтэй, хүсэтэйл һэм даа, адхамарыш; долоон алда утатай гэрэй нойтон модые дундаһаань абажа һэггүйгөөр нюрган дээрээ табяад, нугагад гэнгүй алхалжа ябагша һэм. Эжым хараад ухаа алдаха: «Хүбүүмни, яажа байна гээшэбши, хаяыш, хаяыш! бэртэхэш, эрэмдэг дохолон нюргагүй болохолши. Мүнгөөрһэн бэһээш юун үлэхэ юм, хаяыш, хаяыш!» Буряадаараа арба найма хүрөөд лэ ябаа һэн хаб даа. Тиихэдэ абамни, барһан, юуше хэлэхэгүй даа, миил миһэрхэ. Намайгаа ойлгодог юм нааб даа. Абамнай уг хүсэтэй хүн юм хэн. Теэд найр нааданда барилдажа үгэдэггүй, бээ баридаг зантай агша хэн. Шиираг хүсэтэйень өөрынгөө хоёр нюдөөр хараһан хүм. Хоюулаа Данзан-

Доржотоной гэрэй модо унагаахаяа ой гарабабди. Унагааһан мододоо голдо оруулхымнай обёостонһон, тарган гэгшын хара мори Данзан-Доржо үгөө һэн. Данзан-Доржо гэшэ манай эзэн, уг баян хүн байһан юм даа. Баһал ушаргүйхэн хомхой хобдог хүн бэлэй даа, шүдхэр, тиимэ хүниие мүнөө болотороо үзөө хараагүйгшэб. Абамни тэрэнэй үгөөр гэшэнь аргагүй һэн: ябал гэхэн тээшэнь ялхиилгаха. Гар хүрэнэн юумэндээ хүрэнэн шэнгээр хүрэдэг, юумые дутаг ядаг монсогшүүлээд орхидоггүй һэн. Данзан-Доржодо бүдүүн гэгшын, үндэр зулгы, хондообо модод гэгшэ гүбэ даа, юрэдөө, гэрэй эгээл һайн мододые отолжо үгэхэн юм. Хожомын, барюулаад байхадань, тэрэнэйнш дулаан гэшэнь аргагүй һэн даа. Тэрэл гэрэйн модые отолжо, оруулжа байтараа, хүзүүгээ холоһон моримнай эрхээд, шарбаад, шаргаяа зүдхэжэ үгэхээ болишобо. Урагшаа харахадам яһалахан эгсэ добо. Наран орохо тээшэ болошоод байгаа һэн ха. Абамни намайгаа мориёо мултала гэжэрхөөд, һарьмай хүдэнэн дэгэлээ тайлажа оробо. «Халуудаа юм гү даа, али дэгэлээ дором хэжэ үгөөд, һундалдаад ябая гэхэ гээ гэшэ гү»,— гэжэ өөрынгөө мухар ухаанда бодохо хүм. Сэртеэнигынь тайлажа, дугаагын абаад, мориёо хажуу тээшэнь хүтэлжэ гаргабаб. Абамни сэртеэнигээрнь шаргынгаа хоёр оглёобо холбожо уяд, сээжээрээ тэнсэлдүүлжэ, урагшаа дуг гэбэ. Халта хүдэлһэн шаргань урагшаа болобогүй. Хоёрдохёо дугшажа, хүдэлгэжэ абаһаар, зүдхэжэ ороо һэн. Арбан табатайхан, хэдытэйхэн ябаа гэшэбиб даа, би өөрынгөө нюдэндэ этигэжэ ядаа бэлэйб, шаргатай нойтон модо тэрээхэн добо өөдэ абаад лэ гарашаһан юумэл даа, абамни.

— Урданаймнай зон хэлсээгүйхэн хүсэтэй байгаа даа,— гэжэ хүгшэн абам баталба.

— Эжые абатай яжа жэшэхэб. Борсогорхон бээтэй, ажалда атимхан, бурханда туйлгүй этигэдэг, Данзан-Доржые абарагша мэтэ һанажа ябадаг юм һэн даа. Данзан-Доржотоной табан зуугаад хонидын эжымни үбэл зунгүй харууһалдаг байха. Нилээхэн бишье харалсаа болоо хүн

наабзаб даа. Аабагашаад эжынгээ бээрэшөөд гэртээ ороходонь, гүйжэ гараад, үбһыень гүбеед, хурьгадайнь гэрэй түлэень хаха бута сохёодхихош. Яажашье байгаа наа, эжымни намайгаа зараха дурагүй юм хэн. Хамаг юумые өөрөөл туйлажа гараха, хэхэ гэхэ. «Боли даа, Бади, бирахагүйш!» — гэжэ намайгаа хамаг юумэнһээ хорихо. Тиигэхэ бүринь бинь эжыгээ хайрлажа үхэшөөгүйхэн ябахаб. Халтал даарахадаа, ханяашадаг зоболонтой хэн эжымни. Намайгаа хүл дээрэм гаргажа абабал, хамаг ханаам дүүрэхэ гэжэ абадам хэлэдэг бэлэй. Биньшье ехэжэжэ, хэхэ бариха юумэнһээ тунхарихаяа болёод ябааб. Тээд тэрэл намар эжымни үгы хэн даа, абамниш..— Тэрэ хоёр альгаяа амандаа асаржа, хуг-хуг ханяашаба.

— Баарһад даа, энэ дэлхэй дээрэ жаргаашьегүй наа, бурханай орондо түрэлөө оложо, жаргаха юм ааб даа,— гэнэ хүгшэн абам.

— Хаанашье болошгүй юумэн болодог, хэлэшгүй юумэн хэлэгдэдэг гэжэ тиихэдэ үшөө мэдээгүй ябааб,— гэжэ Бади үбгэн ябуулан хэлэбэ. Хөөрэхэ, гансал хөөрэхэ, хажууһаань хүнэй юушье дуугараа наань, ханаандаа хабшуулхаар бэшэ шэнжэтэй.— Шоно шэнги ханаатай золиг лэ хүн хэн даа Данзан-Доржо. Хүниие хэрэгтэ хэрэггүй газарта хараажа тоһо үрхирүүлхэгүй, шүдэнэй сагааханаар байха. Мүрынь улайлдаггүй, эдихэ уухахан юумээр дутаадаггүй, дуталдаашье наань, үлүү гаратар үгэжэ, урмынь үргэдэг. Хүлһыень одоол үдэр хүнигүй заража, тахалаа ханадаг, эжы аба хоёрымни гар соогоо тоһон шэнги зөөлэхэнөөр бажуугаад байдаг, хүмэримэрш, баһал үнэгэн мэхэтэйл шүдхэр хэн. Үеһөө үе залгамжалжа ябаһан харанхы байдалай гуримда дадашаһан аба эжы хоёрни хамаг юумэн иимэл байха ёһотой, юуншье хубилхагүй, бурханай үгэдэ этигэхэ, ноёд баядай үгые дуулаха, газар тээнэ гэшхэхэ эрхэгүйдэл бодожо, хэбтэ гэхэдэнь хэбтэжэ, бодо гэхэдэнь бодожо, үргөөрөө газар наншатаргаа хүдэлжэ ябаал даа, хөөрхынүүд. Юун гэхэн харанхы һууһан зон гэшшэ хэмбибди. Үбэлжөөндөө ороходоо Данзан-

Доржотонор зэргэлжэ нуудаг, бэшэ сагуудта: зунаха, намаржахадаа ондоо тээ, бэлшээри найтай газар хаража түбхинэдэг хэмди. Хэрэгэй гарахада орожо ерэдэг гуримтай хэн. Ушаагаймнай зүүн тээхи хэеы дээрэ нуугаад, һони һорьмоһоо хөөрэхэ, юун хэрэгтэйб, дутагдана баринагүй аабзат хари гэжэ байжа уухилсагаан асууха, тиигэжэ тиигэжэ ерэнэн хэрэгтээ орожо, абыемни энэ тэрэ юумэндэ ябуулха, зарахаяа хэлэдэг хэн. Олон үгэ дуугардаггүй абам: «Тиигэхэл болоо гүби даа»,— гэжэ харюусаха. Аргамгүй байна, хожом, хойно гэхэ мэтээр хүн арсагша гүбэ даа. Гэрэйнгээ хэхэ ажалай байгааш һаа, дуугүйхэн орхижо, Данзан-Доржын үгөөр лэ болохо. Газаршан боложо, наншатараяа наймаанда һарые һаралан заримандаа ябаад ерэхэ. Түрүүндээ, минии багада, тиишэтэрээ иишэ тиишэнь абымни ябуулдаггүй аад, борьбо дээрээ гаража, бага-сага туһада ороод орхихоһоом хойшо бүри байлгахаяа болишоо хэн. «Һамганш яшаха хэм даа, хүбүүнш томо болоо гүбэ, хурдан түргэн, юухэниш хэхээр»,— гээд, намда саахар бообо һарбайхадань, аба эжымни нюдэд урмашанги болоодхидог хэн.

Намаржаандаа нуутарнай үдэшэ оройхон бага халамгайшаг юумэн Данзан-Доржо орожо ерэбэ гээшэ. Эжымнай һүй сүй даа, галаа түлижэ, сайгаа табиба, мяхаашье хэршэжэ оробо.

— Энэшни хушан мяхан гү даа, Сэрэн-Долгор, бү хэршэ даа, орхи саашань. Хүбүүн,— гэжэ намда хандаба.— Ши ошоод, эгээ тарган эрье шэлээд ерэлши. Иимэ найхан намар боложо байхада дүрбэн хүлтэй, нюуртаа үһэтэй мал танһаа харамнажа байхамниб. Хүбүүнэйтнай хүсэ шадал орожо, хүн болоһонойнь түлөө шулгалжархия. Теэдшье халуун шуһа һанашоод ябанам,— гэбэл даа. Абымни үрсышөөд үндыхэ гэхэдэнь: — нуу, нуу, юрэдөө, Пүрбэ, али юумэнэй хойноһоол мүнөө болотороо гүйхэшниб. Хүбүүншни томо боложо, хүлыш амаруулхаар болоо ха юм,— гэжэ хорижо болуулба.

Би Данзан-Доржын эрьенүүдые гамнахамни хэн гү.

Ошожо, хашаан сооһоо һүүл сагаан, хониной түрүү ябадаг эрьеынь баряад, гэртэ оруулбаб. Гарга гээд, зүүжэ ябаһан хутагаяа харбайба. Хони гаргахамни даа намда наадан хааб даа. Тамхи татаха забһартань эд болгоод орхёо нэм.

— О-о, Бадимнай, ондоохон, бушуу байна,— гэжэ намай магтана.

— Залуу хүн ха юм даа, арганьгүй,— гэжэ эжым оролсоно.

— Ай, мартаад байнам, түйсэ соо архитайхан ерээ хамнайб,— гээд бодожо, ганзагаһаа нэгэ сумаахан асаржа табиба.

Аба һогошо бэлдэжэ, ушаагайнгаа амһарта һууна.

— Түүхэйшэг, шүүһэтэй һаа үшөө дээрэ. Аба даа саашань. Тиигээд эрэ хүн хадаа малгайгаа үмдэжэ гараад, дээжээрнь сэржэм үргэжэрхёод ерэ,— гэжэ албадана.

Ехэхэншье архитай ерээ һэн хаш, хоюулан амаа һайсахан халажа, һогтод гэбэ. Эжы амандаа хэдэггүй, тиихэдэ бишье уудаггүй байгаааб.

— Тарган эрье гаргажа эдюулһэндэш һайн даа, Данзан-Доржо,— гэнэ абам.

— Үгы, шамда эдюулээгүй аад, хэндэ эдюулбэ гээшэбиб,— гэжэ маһаганана.

Хөөрэлдөөнэй жолоо барижа ороһон Данзан-Доржо:

— Зай,— гэжэ ерэнэн хэрэгтээ оробо. Энээниинь эжы бидэ хоёр алдадаггүй нэмди.— Пүрбэ, хүбүүншни шамайгаа халаха хүн болобо ха юм даа, өөрөө холуур хүлөө холгоохоо болижо, одоошье амарад гэхэ сагшни ерээ. Гурбан зуун толгой хониной наймаа хэлсээб. Хяагта туужа орохо хэрэг гарабал даа. Бадимнайл найдамтай хүн байна гээшэ. Хажуудань Дарма-Зогдорые газаршан болгожо үгэхэб. Залуу хүн ябажа, газаршье үзэжэ байг лэ,— гэбэ.

Дуратай үгыгөөш түрүүн өөрөө ойлгобогүйб. Эжы абынгаал ама хараад һуубаб.

— Бираха юм гү даа, үшөө үхибүүн лэ дөө энэш,— гэжэ эжым дурагуйшэг байба.

Бүхы асуудалынь абын шидхэнээр лэ болохо байгаа.

Ороһонһоонь хойшо мүртэй үгэ дуугараагүй абам:

— Теэд яахаб даа, танай хэлэнээр болобо аабза. Бүргэд үндэртэ ниидэхэ, хүнэй хүбүүн харида ябаха дуратай байдаг,— гэбэ.

— Болоош даа, Пүрбэм, иигэжэ хэлэхэл аабза гэжэ тухайлаал нэм. Хүбүүн, бэээ бэлдээд, нүгөөдэр ерээрэй даа манайда, харгынтай заа зуу юумэн бэлдээтэй байха. Тиигээд лэ туужа гараба аабзат даа, барһадни.— Юунш гэнэн нялуун зохидхоноор дуугардаг хүн гээшэ нэм!

Би зайш гэбэгүйб, үгыш гэбэгүйб, эжыгээ харахадаад нуужал нуугаа нэн хаб.

Урданай зон абын хэлэнэн үгэ алтан гэдэг байгаа ха юм даа. Эжынгээ хэды дурашьегүй наа, ябахал баатай болоо нэм.

Хожомынь, юрэдөө, гаража ошоһоноо шаналаа даа.

Хонидоо туужа абаашажа, эд болголсожо, һөөргөө тэхэрижэ, Хориёо бусатарнай һараһаа үлүү болошоош нэн ха. Бусаха замдамнай зоболон байгаагүй; мориной түргөөр ябажа, Хонхор-Добо Дарма-Зогдортойгоо хүрэжэ ерэбэбди. Хонхор-Добоһоо арбаад модоной газарта Намаржаанаймнай газар нэн. Танилайдаа халуун сай уужа, моридойнгоо ами даруулад гээд, гэртээ орошохо гэлсэһэн хүмди. Дарма-Зогдорой түрүүн ороходонь мэдээ алдажа, баяртай угтаһан үбгэн хүгшэн хоёр намайе харажархиһаар шуугаа гансата хуряажа, дээшэмнай нуулгаба. Хаанаһаа яанаһаа ябаһанаа Дарма-Зогдорни хөөрэбэ. Халуун сайгаа уужа, бүхэли мяха эдижэ садаһан хойномнай үбгэн намда хандаба.

— Бади, ехэш болошоо байнаш даа. Үнихэнэйш хараагүйб... Хөөрхэд даа, тэрэ хоёр хүбүүгээ ехэ болгожо, болгожо...

Эндэл би хүрэжэ бодошобоб.

— Юун болооб? Бушуу хэлэ! Яагааб?!

— Хүбүүн! Ошоходоо дуулахал ха юмши даа, шамһаа яашье нюухын аргагүй. Ойлгоорой, хүбүүм, Данзан-Доржош аймшагтайл хүн гээшэ даа, энэ багтамнай тэрээнтэйш зарга

хэлсэжэ, урдань орохо хүн үгы юм аабза.

Тэсэхэ аргам халашаба.

— Бушуу хэлыш!— гэжэ хүхирбэб. Муухан шорото юумэнэй болоһые ороһон дороо сэдхэлээрээ мэдэрээ бшууб.

— Эжы аба хоёртош гар хүрэжэ орхёол даа, шаг хоюулайень хүдөө табяа хадаа, хөөрхэдыш!

Яажа морёо унаһанаа, яаһанаа һанадаггүйб. Халуун хасар хордохоомо гашуун нёлбоһон хоёр нюдым нүхэлжэ, урдаа юушье харанагүйб. Гүйлгэнэб, гүйлгэнэб... үгы даа, газар хорохо юумэ бэшэ. Амидажа түгшөөгөөд, һүүлшынгээ хүсэ шабхан, оодороо боложо ябаһан мориёо шабхадахаараал болоном. Нэгэл мэдэхэдээ газарта унашоод, амияа абажа ядажа хэбтэбэб. Тойроод хамаг юумэн хэлбэлзэжэ, урбалдажа байһандал... Эжы! Аба!.. Хашхарха гэхэдэм, аманһаам гаража үгэнэгүй. Нилээхэн хэбтэжэ, толгойгоо үргөө, үндыгөө болобоб. Моримни үгы. Харанхы. Хүйтэн. Гурба-дүрбэн алхам бусаад харахадам — хобоо. Морим бүдэрөө байна гэжэ ойлгобоб. Баруун хүбөө дором хүндүүлхэй. Шанга гэшүүлнэгүй. Уйланашьеб, ёлоношьеб. Урагшаа, гансал урагшаал зүдхэнэм. Эжы аба хоёрни хүйтэн газар доро хадагалаатай хэбтэнэ гэжэ яашье этигэжэ шадахагүй байгааб. Юундэ, юундэ... Данзан-Доржо эжы абым алаха болооб? Тиимэ харын бодолтойгоор намай холын газар руу эльгээгээ гү? Ай, хара нохой даһаа, шамайе улаан гараараа бажуужа алахаб... Түргэн, түргэн лэ хүрэнэйб. Сээжэ доогуурни хадхаад, амимни хаагдаад, газар хороогдохо юумэ бэшэ. Бүдэржэ унанашьеб, урагшаал зүдхэнэм.

«Хүбүүн, ойлгоорой,— гэнэн үбгэнэй үгэ һанагдаба.— Аймшагтайл хүн гээшэ даа. Заргасалдажа урдань орохогүйш...» Би тэрээнтэй зарга хэхэгүйб. Сададаггүй хоёр нюдынь аңюулхаб. Эхэ эсэгынгээ үһөөе нэхээгүйдөө... бүхы наһан соогоо зобоһон үһөөень абахаяал абахаб.... Гэртээ дүтэлэд гээд ябааб. Намаржаанаймнай урдахана, модо хахадай газарта, ганса содоог бии юм һэн. Тэндэ хүрүүтэ

ябатарни тархи руум хүндэ юумэн буужа, нюдэ руум гал сасаршаба.

Нюдөө баряад, доошоо нуушабаб. Юунэйш боложо байһые ойлгохо юумэн үгы. Моринһоо хүндөөр хүнэй газарта буухань дуулдаба. Танибаб даа. Иигэжэл зүрхээ дээрэ гаргажархёод уухилдаг шүдхэр һэн. Моринойнгоо үргөөд дүтэлжэ үгэхэгүйдэнь, жолоогоорнь хүлынь уяба гү, яабаб гэжэ ойлгобоб. «Зай, энэшни, намайгаа саашам харуулхаяа ерэбэ ха юм даа»,— гэжэ бодожо хэбтэнэм.— Яахабиб! Энэ нохойдо дууһан алуулха үйлэтэй зонууд байгаа гээшэ гүбди?».

Ямар бодол тэрэ үедэ толгой соом эрьелдээ үгыб даа. Ёоложо, гэншэжэ, хүдэлжэшье болохогүй. Шүдөө хам зуубаб.

Дүтэлбэ. Ойро асаржа ерээд лэ, түрүүлжэ хадхаха... тиигээгүйл хаа... халааб...

«Гүлгэхэн! Намайе алахаб гэжэ талые дүүрэн хашхаржа ябахабши-ы! Мориёо алдаагүй хаа, алажаш болохо байгааш. Хаанаһаа дуулаад ябаа гээшэб — сабдагш!» — гэхэдэнь лэ, хамаг юумэн намда гансата эли болошобо,

Намайгаа мэдээ алдаад, халаад хэбтэнэ гэжэ эндүүрһэн байгаа, нохойш. Хутагаяа хуйһаань нугалаад, бэлэн хэбтэбэб. Нохой даһаа, үшөө, үшөө дүтэлэ. Нюдэмни, толгоймни мэнэрнэ. Үрөөһэн нюдөөрөө химгадаа болоном. Ута гэгшын истяаг шэрэнхэй. Далайгаад, сохёодш орхихо хэбэргүй. Үхэнэн хони үзэнхэндэл, хүлөөрөө үдхэлөөд абаба.

«Бэээ бэлдэ даа, Бади! Нүүлшынгээ хүсэ суглуула. Эжы абынгаа үһөөе шинии абаагүйдэ, ондоо хэншье абахагүй!...»

Үндыхэ хоорондоол эшээрнь тархи багаарнь тэнсэлдүүлжэ ерээд лэ буулгажархибаб. Наг гээд лэ тэрэм доошоо сабшуулһан юумэндэл нуушаба. Үбсүү руунь тодожо ерээд, үгэжэрхин гэнэн аад, ханаа орожо, бэээ барибаб. Эритэ мэсээр бэшэ, эжы абынгаа үгэнэн хоёр улаан гараар түбингыень бажуужа алаха гэнэм, хэды еды тэршэлээд лэ, удааншье болонгүй, ами табижархёо һэн, нохойш..

Гэр соо дуугай. Хөөрөөгөө таһалхадань, ушааг соо түлигдэһэн түлээнэйл тас-няс гэхэнь лэ дуулдана.

— Хүниие зараха болоходоо үнэгэн шэнги, алаха болоходоо арьяатан шэнги яагаа муухай золиг байгаа гэшэб,— гэжэ энэ болотор хүдэлэнгүй һуһан хүгшэн абам тархья нэжэрэн үгэлбэ.

— Гэртээ ороходом хоһон. Бүтэжэ бүглэршэһэн зосоһоом нюдаргын шэнээн түглэгэр хара юумэн бөөгнэрөөд, абьяан хашхараан боложо зэдэлшэбэ. Хамаг юумэн хуу бутараа, хяараа, байха арга һалаа гэжэ ойлгобоб. Моримни газаагаа ерэнхэй байгаа. Тэрэ хүнндөө эхэ эсэгынгээ хүүр дээрэ ерэжэ дохёод лэ ойлоо бэлэйб. Нютаг нугаһаа зайрахынгаа урда үнөөхи хоёр хүгшэдтөө орожо гараа һэм даа. Эжымни адуулжа ябаһан хонидто шононууд орожо, гушан толгой бажуужа орхиһон байгаа ха. Энээниень дуулаһан Данзан-Доржо мориной гүйдэлөөр гүйлгэжэ ерээд, уур сухал дундаа ташуурай эшээр толгой руунь буулган гэхэдээ, сабиргайень сохижо, алажархёо һэн ха эжыем. Тала газарта абымни гарта орохоёо айһан Данзан-Доржо гэртээ ерээд, харын нюдэндэ харагдангүй үлэбэб, болоһон үйлэ хэрэгыень ондоо хүн дээрэ тохожорхиоб гэжэ һанаһан байгаа. Ами табиһан эжыем хээрэһээ абымни олоод, Данзан-Доржындо мориной оодороогоор ерэжэ, сэргэдэнь морёошье уянгүй, гэр руунь гүйшэхэдэнь, Данзан-Доржо сахюур буугаа ханаһаа абажа ерээд, богоһо алхахатайнь сасуу буудажа унагааһан байгаа ха. Эжыем алаагүйб, абыемни өөрөө алаад, намайе алаха һанаатай ерэһыень буудажа һалааб гэжэ һэншье гэнгүй бээе сагааруулхые оролдоо гэдэг, шүдхэрынь. ...Хойноһоомни бэдэрэлгэн юумэн болоо юм һаабза. Би Шэтэдэ бээе нюугаад, энэ тэрэ юумэ хээд ябадаг байгааб. Тиигэнээр байтар улаантанай хүдэлөөн эхилжэ, засаг түрэ һэлгэбэ, үгытэй хүнүүдэй жаргаха саг ерэбэ ха гэлсэдэг болобо. Түрүү үзэлтэй хүнүүдээр уулзагдажа, дайшалхы замаа эхилээ һэм даа,— гээд Бади үбгэн анир хаташаба.

— Барһан, Бадимни, үзэхэ юумэ үзэһэн хадаал иимэ

түгэлдэр байгаалши даа. Мүнөө үбгэрөөб, аха дүүгүйб, үргэхэ хүнгүйб гэжэ ханана гүш? Манайдаа орыш, минии хүбүүн эсэгэхэ үлүү ханаад гэртээ оруулхал, Бади. Мүнөө болоһон хойно өөдэ уругаа ябахам гэжэ зүдхэнэйш үлүү гэжэ ханаха байнам, — гэбэ үбгэн абамни.

— Үгы даа, ябаагүйдэм аргамгүй, яашье аргамгүй, — гэжэ эрид Бади арсаба.

Бүхэли хүниндөө үбгэн абатайм хөөрэлдэжэ хоноод, минии унтаатайда гаража ошоһон байгаа хэн.

Тэрэ гэхээрсье Бади үбгэниие хараагүйб. Түрэнэн гараһан нютагаа бусажа, үбгэрөөсье хаа, сэдхэлээ ханан, жаргажа һууна ёһотой гэжэ ханадагби.

Һургуулидаа ошохо бүхэндөө харьялаа зээрэг горхойнгоо эхиез абан буудаг ой тээшэ шэртэжэ, хадын хаяада харлахададаг тэрээхэн урсахан гэрые сайбайн хүльбэрһэн сентябрь һарын манан соо бэдэрээд оложо ядабал, урмаа хухарангяар гэшхэлдэг бэлэйб. Сэлмэг, манагүй үглөөгүүр болболнь, тэрэ гэрые ходо харахаш; юундэсьеб даа, тиихэдээл Бади үбгэн тухай олон юумэ ханадагби. Тэрэ хүни хөөрэнһыенсье, тэрээн тухай хүн зоной магтаалтай һайнаар хэлсэдэгыешье...